

Μακεδονικά

Τόμ. 31, Αρ. 1 (1998)

Β. Δημητριάδης, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.147](https://doi.org/10.12681/makedonika.147)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (1998). Β. Δημητριάδης, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού. *Μακεδονικά*, 31(1), 437-442. <https://doi.org/10.12681/makedonika.147>

στολίδης, τόν οποίο ὁ συγγρ. κακῶς παραπέμπει σέ *Μυρτίλο*, ἀντί τοῦ ὀρθοῦ Κοσμάς-Μυρτίλος Ἀποστολίδης. Ὁ κ. Χ.Β. θά μπορούσε, ἐπίσης, νά προβεῖ καί σέ συσχετισμούς τῶν σεραϊκῶν συντεχνιῶν μέ τίς ἑλληνικές ἐμπορικές κομπανίες τοῦ Sibiu καί τοῦ Brasov, τῶν ὁποίων, σημειωτόν, πολλά μέλη προέρχονταν ἀπό τίς Σέρρες καί τὸ Μελένικο. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπάρχουν οἱ μελέτες τοῦ ὑπογεγραμμένου *L'Hellenisme en Transylvanie*, Θεσσαλονίκη 1989, ἐκδ. Ι.Μ.Χ.Α., καί τῆς κ. Δέσποινας-Εἰρήνης Τσοῦρα-Παπαστάθη, *Ἡ ἑλληνική ἐμπορική κομπανία τοῦ Σιμπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848. Ὁργάνωση καί Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994, ἐκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Ὅπως καί νά ἔχει, πάντως, ἡ μικρή, ἀλλ' οὐσιαστική στό περιεχόμενο τῆς, μελέτη τοῦ κ. Χ.Β. εἶναι εὐπρόσδεκτη ἀπὸ κάθε ἄποψη, γι' αὐτὸ καί ἀξίζουν θερμὰ συγχαρητήρια στὸν συγγραφέα τῆς, στὸν ἐκδότῃ τῆς κ. Β. Τζανακάρη καί στὸν χορηγὸ τῆς ἐκδόσεως, δηλ. τὸ Ἐμπορικὸ καί Βιομηχανικὸ Ἐπιμελητήριο Σερρών.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Β. Δημητριάδης, *Ἡ Θεσσαλονίκη τῆς παρακμής. Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1830 μέ βάση ἓνα ὀθωμανικὸ κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ*, Ἡράκλειο, Πανεπιστημιακὴς ἐκδόσεις, 1997, σσ. 345.

Ὁ καθηγητὴς κ. Β. Δημητριάδης εἶναι γνωστός ἀπὸ πολλὰ χρόνια γιὰ τίς ἐρευνές του τίς ἀναφερόμενες στὴν Θεσσαλονίκη, καί τὴν Μακεδονία γενικότερα, κατὰ τὴν Τουρκοκρατία: κλασικὲς παραμένουν οἱ μελέτες του *Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἐβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη 1973, καί *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983. Τὸ νέο βιβλίο του βασίζεται σέ τουρκικὸ κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν περίοδο 1831-1835 ἀποκείμενο στό Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Μακεδονίας, καί τὸ ὁποῖο εἶναι ἀντίγραφο τοῦ ἀρχικοῦ πού στάλθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στό κατάστιχο-ἀντίγραφο οἱ Τοῦρκοι ὑπάλληλοι τοῦ Ἱεροδικαστηρίου ἔγραφαν τίς τυχόν μεταβολές πού ἀφοροῦσαν στὸν ἀπογραφόμενο χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι ἡ περίοδος τῆς πληθυσμιακῆς καί οἰκονομικῆς παρακμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Θεσσαλονίκης, ὡς συνέπεια τῶν δραματικῶν γεγονότων τοῦ 1821-1822. Ὁ συγγρ. χωρίζει τὸ βιβλίο του σέ δύο μέρη: τὸ πρῶτο μέρος περιλαμβάνει δώδεκα κεφάλαια: Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1831 (α), Οἱ διαταγές γιὰ τὴν ἀπογραφή τῆς Θεσσαλονίκης (β), Τὸ Κατάστιχο (γ), Ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τὸ 1835 (δ), Φορολογούμενοι καί μὴ φορολογούμενοι (ε), Οἱ ἐπαγγελματικὲς ἀσχολίες τῶν Ἑλλήνων (στ), Ἡ κοινοτικὴ διοίκηση (ζ), Ἡ σύνθεσις τῆς οἰκογένειας (η), Γεννητικότητα καί θνησιμότητα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων (θ), Οἱ ξενιτεμένοι (ι), Οἱ ξένοι (ια), Τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων καί ἡ ἐθνολογικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ (ιβ) καί ὁ Ἐπίλογος. Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ συγγρ. ἐκδίδει τὰ κείμενα τῶν διαταγῶν, τὰ ἔγγραφα τῶν διαταγῶν σέ μετάφραση, τὸ Κατάστιχο· στό τέλος παραθέτει τὴ βιβλιογραφία, τὸ Εὐρετήριο καί Παράρτημα Εἰκόνων.

Στὸ πρῶτο κεφ. ὁ συγγρ. δίδει τοὺς ἄξονες στοὺς ὁποίους κινήθηκε ἡ πρώτη ἀπογραφή τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο· ἦταν τὸ 1831, ὅταν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπιχείρησε τὴν πρώτη ἀπογραφή (πού ἀπασχολεῖ τὸν συγγρ.), προκειμένου νά ἐκσυγχρονίσει τὸ διοικητικὸ τῆς σύστημα. Τὰ ἀπογραφικὰ δελτία, κατὰ τὴν τρέχουσα γραφειοκρατικὴ ὁρολογία, πού ἀπόκεινται

στό Başbakanlık Arşivi, ἀνέρχονται στά 21.000 καί δέν ἔχουν μελετηθεῖ ἀκόμη, πλὴν ἑνός. Στὴ συνέχεια ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μέ τό περιεχόμενο τῶν διαταγῶν τῶν ἐτῶν 1830, 1831, 1833 γιά τὴν ἀπογραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ, ταυτοχρόνως, προχωρεῖ σέ ἐπισημάνσεις γιά τὸν χαρακτήρα τῆς φορολογίας χριστιανῶν καί μουσουλμάνων (ἀνισότητες, ἀπαλλαγές, ὀρισμένους κατηγοριῶν, καταγραφὴ μετακινουμένων, τρόπος καταγραφῆς μουσουλμάνων καί χριστιανῶν, κατά ἑξάμηνο ἀποστολὴ καταστάχων, συμβολὴ προκρίτων στὴν ἀπογραφὴ). Ὁ συγγρ. σημειώνει, ἐπίσης, ὅτι ἡ ἀπογραφὴ πρέπει νά διενεργήθηκε μεταξὺ Νοεμβρίου 1830 καί Μαρτίου 1833, ἀλλὰ καί ὅτι μέ νεώτερη διαταγὴ ἐπλήθην ὀρισμένες διορθώσεις στά κατάστιχα ἐξαιτίας τῶν λαθῶν ποῦ ἐπεσημάνθηκαν, ἀφοῦ οἱ ἀριμόδιοι ὀθωμανοὶ ὑπάλληλοι τῆς Θεσσαλονίκης φαίνεται ὅτι δέν ἔκαμαν καλὰ τὴ δουλειά τους. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάγκη γιά νέες συμπληρωματικὲς πληροφορίες καί, κατ' ἀκολουθίαν, τὴν συνέχιση τῆς ἀπογραφῆς ὡς τὰ μέσα τοῦ 1835. Στὸ τρίτο κεφ. ὁ συγγρ. περιγράφει τὸ κατάστιχο, «τὸ Ἱεροδικαστικὸ κατάστιχο τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ μέσα στὴν πόλη», ποῦ χρονολογεῖται στὶς 3 Ἰανουαρίου 1835· τὸ κατάστιχο αὐτὸ εἶναι καί τὸ μόνο σωζόμενο, ἀφοῦ τὰ ἀντίστοιχα ἀπογραφικὰ τοῦ ἐβραϊκοῦ καί τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης φαίνεται νά ἔχουν χαθεῖ.

Ἡ καταγραφὴ τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης γίνεται κατά συνοικίες, δηλ.: Ἀγίου Ἀθανασίου, Μονῆς Μεγάλης Παναγίας (σήμερα Νέας Παναγίας), Ἀγίου Κωνσταντίνου, Ἀγίου Ὑπατίου (σήμερα Παναγίας Δεξιᾶς), Ἀγίου Νικολάου, Ἀλμυρᾶς Βρύσης (σήμερα Ὑπαπαντῆς), Παναγούδας, Μητροπολίτη (σήμερα Μητροπόλεως), Καμένου Μοναστηριοῦ (σήμερα Ἀγίου Μηνᾶ), Μονῆς Κοριτσιῶν (σήμερα Ἀγίας Θεοδώρας), Μονῆς Λαγοῦ (σήμερα Λαοδηγητρίας) καί Μονῆς Τσαοῦσης (Μ. Βλατάδων). Ἡ καταγραφὴ ἀκολούθησε τὴν ἐξῆς μέθοδο: ἐνῶ στὴν καταγραφὴ τῶν Τούρκων γίνεται καταγραφὴ μόνιμων κατοίκων χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ξένους ἐνοικιαστές, περαστικούς, μὴ καταγραφὴ γυναικῶν, ὀρφανῶν, ἀνηλίκων, ἀναπήρων, ὑψηλῶν ἀξιοματούχων, στὴν καταγραφὴ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἀντίθετα, ἀπογράφονται παιδιὰ, ὀρφανὰ, ἀνάπηροι, γέροντες, βρέφη, ἐξαιρουμένων καί ἐδῶ, μόνον τῶν ὑψηλῶν ἀξιοματούχων. Ὁ συγγρ. παρατηρεῖ ὀρισμένα λάθη ὡς πρὸς τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν ἀπογραφομένων. Ἐνδιαφέρον εἶναι νά λεχθεῖ ὅτι στὸ κατάστιχο ἀναγράφονται τὸ ἐπάγγελμα, τὸ ὄνομα, τὸ πατρώνυμο τοῦ ἀπογραφομένου χωρὶς ἀναφορὰ ἐπιθέτου. Σημειώνονται, πάντως, ὡς χαρακτηριστικὸ τὸ μουστάκι ἢ τὰ γένεια του· τὰ παιδιὰ καταγράφονται ἔπειτα ἀπὸ τὸν πατέρα τους. Ἐπισημίζονται, ἀκόμη, ἡ πατριαρχικὴ δομὴ τῆς χριστιανικῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας, ποῦ ἦταν πολὺ ζωντανὴ στὴν Θεσσαλονίκη καί ἡ ἄσκηση τοῦ ἴδιου ἐπαγγέλματος ποῦ τὰ μέλη τῆς ἀσχοῦσαν τίς περισσότερες φορὲς. Πάνω ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀπογραφομένων οἱ ὀθωμανοὶ ὑπάλληλοι σημειῶναν τὴν καταγωγὴ τους, τὸν λόγο γιά τὸν ὁποῖο ἔχουν φύγει ἀπὸ τὸν τόπο τους, καθὼς καί τοὺς λόγους γιά τοὺς ὁποίους δέν πληρώνουν φόρο.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο ὁ συγγρ. προσπαθεῖ νά ἀνασυνθέσει τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τὸ 1835, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μέ τοὺς ὑπολογισμοὺς του ἀνέρχεται στὰ 6.880. Ὁ συγγρ. στηρίζεται στὸν τεκμηριωμένο ἀπὸ τὴν ἀπογραφὴ ἀριθμὸ τῶν ἀρρένων, ποῦ ἦταν 2.410, στὴν ἄποψη «ὅτι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τοῦ πληθυσμοῦ ἐνός τόπου κατὰ τὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ ἦταν ἴσος περίπου μέ τὸν τριπλάσιον ἀριθμὸ τῶν ἀρρένων ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν 12 μέ 13 ἐτῶν καί πάνω». Μέ βάση τίς τουρκικὲς πηγές ὁ συγγρ. ὑπολογίζει τὸ σύνολο τῶν ἀρρένων κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης στοὺς 12.720, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 2.759 ἦσαν Χριστιανοὶ καί οἱ 5.667 Ἑβραῖοι. Συνολικὸς πληθυσμὸς, ἄνδρες, γυναῖκες καί παιδιὰ τὸ 1831: 25.500 ἄτομα.

Ἡ συγγρ., ἀφοῦ μνημονεύσει συντόμως τοὺς λόγους τῆς πληθυσμακῆς καὶ οἰκονομικῆς παρακμῆς τῆς πόλης, ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀρρένων χριστιανῶν κατοίκων κατὰ συνοικία· πρώτη ἦταν αὐτὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μὲ 710 καὶ τελευταία ἡ Λαοδηγήτρια μὲ 93.

Στὸ πέμπτο κεφ. ἐξετάζονται οἱ φορολογούμενοι καὶ μὴ φορολογούμενοι. Οἱ φορολογούμενοι κατατάσσονται, κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ νομοθεσία, σὲ τρεῖς κατηγορίες: τοὺς πλουσίους, τοὺς εὐπόρους καὶ τοὺς πτωχοὺς. Σύμφωνα μὲ τὰ τουρκικὰ κατὰστιχα πλοῦσοι ἦσαν τὸ 6,93% τοῦ πληθυσμοῦ, εὐποροὶ τὸ 34,91% καὶ πτωχοὶ τὸ 17,89%. Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ποσοστὰ φορολογίας, ἦσαν, γενικά, πολὺ φτωχοί, ἐγγίζοντας σχεδὸν τὴν οἰκονομικὴ ἐξαθλίωση. Οἱ περισσότεροι πλοῦσοι τῆς πόλης κατοικοῦσαν στὴν συνοικία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου· ἀκολουθοῦσαν αὐτοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς Μεγάλης Παναγίας κ.λπ. Ὑψηλὰ ποσοστὰ εὐπόρων εἶχαν οἱ συνοικίες τοῦ Μητροπολίτη, τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου, τῆς Μ. Μεγάλης Παναγίας, ἐνῶ οἱ πῖο φτωχοὶ ἦσαν αὐτές τῆς Μονῆς Λαγού καὶ Μονῆς Τσαοῦσης. Στους μὴ φορολογούμενους ἀνῆκαν οἱ ζητιάνοι καὶ οἱ ἀνίκανοι γιὰ ἐργασία, οἱ μπερατλῆδες (προστατευόμενοι), οἱ ξένοι ὑπῆκοοι, οἱ πυροσβέστες καὶ οἱ ὑπηρετές τῶν Τούρκων. Οἱ χριστιανοὶ ζητιάνοι καὶ ἀνίκανοι ἦσαν 122 (τὸ 3,37% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος), οἱ μπερατλῆδες ἦσαν μόνον ἑπτὰ, οἱ ξένοι ὑπῆκοοι, πολῖτες κυρίως τοῦ νεοσυστατοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἦσαν δέκα τρεῖς, οἱ πυροσβέστες δέκα τέσσερις, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μόνον τρεῖς εἶχαν ὡς μοναδικὴ ἀπασχόληση τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ ἄλλα ἐπαγγέλματα, οἱ ὑπηρετές Τούρκων ἀξιωματοῦχων ἦσαν δώδεκα.

Στὸ κατὰστιχο τῆς ἀπογραφῆς, ὅπως ἐλέχθη, ἀναγράφονταν καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης· μὲ αὐτὰ ἀσχολεῖται ὁ συγγρ., στὸ ἕκτο κεφ. Ἐτοι πληροφοροῦμαστε ὅτι τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ δηλώθηκαν ἦσαν 130. Τὸ κεφ. αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἐκτενῆ, ἀφοῦ ὁ συγγρ. προβαίνει σὲ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν ἐπαγγελματίων καταρτίζοντας σειρὰ πινάκων ὅπως: ἐπαγγελματίες εἰδῶν ἐνδυσης, ἐπαγγελματίες δερμάτων εἰδῶν, ἐπαγγελματίες τροφίμων καὶ ποτῶν, ἐπαγγελματίες οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἐπαγγελματίες ἐπεξεργασίας ξύλου, ἐπαγγελματίες μεταλλικῶν εἰδῶν, ἐπαγγελματίες μεταφορῶν, ἐπαγγελματίες ὑπηρεσιῶν, ἐμπορευόμενοι κ.λπ. Ὁ συγγρ. συντάσσει, ἐπίσης, πίνακες μισθῶν, μεροκαματιάρηδων, τῶν κυριότερων ἐπαγγελματίων κατὰ φορολογικὴ κατηγορία, ντόπιων καὶ ξένων ἀνεξαρτήτων ἐπαγγελματιῶν κατὰ φορολογικὴς κατηγορίας, ἐπαγγελματίων κατὰ φορολογικὴ κατηγορία κ.λπ. Ἐδῶ ὁ συγγρ. ἐξετάζει τὰ ἐπαγγέλματα τῶν χριστιανῶν τῆς Θεσσαλονίκης, τίς συνοικίες ὅπου ἦσαν συνήθως ἐγκαταστημένοι οἱ Ἕλληνες ποὺ ἀσκοῦσαν τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα, προβαίνει σὲ ἐπισημάνσεις, ὅπως, λόγου χάρις ὅτι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σαράφη (ἀργυραμοιβῶν) τὸ ἀσκοῦσαν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν οἱ Ἑβραῖοι, ὅτι δὲν συνάντησε χριστιανούς κουρεῖς, παπλωματάδες, ξυλεμπόρους, γιαουρτσῆδες, ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοινότητα ἐξυτηρετοῦνταν ἀπὸ Τούρκους καὶ Ἑβραίους ἐπαγγελματίες καὶ ἀντιστρόφως. Γίνεται, ἐπίσης, λόγος γιὰ τίς μικρὲς βιοτεχνίες τίς ὁποῖες εἶχαν ἰδρύσει Ἕλληνες ποὺ ἀπασχολοῦσαν συνήθως ἕναν ὡς τρεῖς τεχνίτες καὶ μόνον σὲ μία περίπτωση ἐννέα. Ἡ φυγὴ τῶν ἀμπατζῆδων σὲ ἄλλα κέντρα ἦταν καὶ ἡ κυριότερη αἰτία γιὰ τὴν μὴ ἀνάπτυξη ἀστικῆς τάξης στηριγμένης στὶς συντεχνίες στὴν Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία τάξη, ὅμως, στηρίχθηκε στοὺς ἐμπόρους τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου καὶ τοὺς μεγάλους γαιοκτῆμονες τῆς πεδιάδας τῆς Θεσσαλονίκης. Τέλος, ὁ συγγρ. παραθέτει λεξιλόγιο ἐπαγγελμάτων στὴν τουρκικὴ μὲ τίς ἀναγκαῖες ἐπεξηγήσεις. Στὸ

κεφάλαιο αυτό εκτιμά τα επαγγέλματα κατά ποσοστά κατοίκων, ποσοστά ευπόρων και πτωχών, μελετά την φύση των επαγγελμάτων, τα καταστήματα και τα εργαστήρια, τόν αναλογούνται φόρο, τούς εντόπιους και ξένους μαγαζάτορες, τα επαγγέλματα των εντοπίων και των ξένων.

Στό έβδομο κεφ. ο συγγρ. ασχολείται με την κοινοτική διοίκηση, τούς μουχτά-ρηδες και κεχαγιάδες, δύο κατά κανόνα, σέ κάθε συνοικία· ο συνολικός αριθμός τους ανερχόταν στους είκοσι, και αυτό έπειδή όρισμένες συνοικίες είχαν ένα μόνο μουχτάρη. Ο συγγρ. αναζητεί έδω και την οικονομική κατάσταση των προυχόντων, πού δέν προέρχονταν κατ' ανάγκην από τούς πλουσίους· ή έκλογή τους από όλα τά κοινωνικά στρώματα γινόταν μέ κριτήριο την ικανότητα του καθενός νά εκπροσωπεί την κοινότητα μέ τόν καλύτερο τρόπο.

Στό όγδοο κεφ. ο συγγρ. μάς πληροφορεί ότι τό σύνολο των σπιτικών της Θεσσαλονίκης κατά την ύπόψη περίοδο ανερχόταν στά 1959, ενώ ό χριστιανικός πληθυσμός ανερχόταν στά 6.890 άτομα. Πολύ χρήσιμος είναι ό πίνακας μέ τόν αριθμό οικογενειών κατά συνοικία, όπου κυριαρχεί ή συνοικία του Καμένου Μοναστηριού (Άγιος Μηνάς) μέ 228 οικογένειες, ακολουθεί αυτή του Άγίου Άθανασίου μέ 175, τής Παναγούδας μέ 167 κ.λπ.

Τό ένατο κεφ. αναφέρεται στην γεννητικότητα και θνησιμότητα των Έλλήνων κατοίκων: «τά παιδιά μέχρι 19 ετών αποτελούσαν τό 39,93% του συνολικού άνδρικού χριστιανικού πληθυσμού, από 16 έως 60 ετών τό 56,78% και πάνω από 60 ετών τό 3,29%». Σημαντική είναι και ή διαπίστωση του συγγρ. γιά την αύξηση των γεννήσεων την περίοδο 1829-1834, όποτε είχαν γεννηθεί 636 άγόρια· πρόκειται σαφώς γιά την περίοδο σχετικής ήρεμίας μετά τά τραγικά γεγονότα του 1821-1822. Όσο γιά την θνησιμότητα των Έλλήνων κατοίκων ο συγγρ. υποστηρίζει ότι όφειλόταν κυρίως στις παιδικές ασθένειες, στις επιδημίες πανούκλας και χολέρας, στους πολέμους, στην πείνα.

Στό δέκατο κεφ. ό συγγρ. κάνει λόγο γιά τούς ξενιτεμένους Θεσσαλονικείς πού προτιμούσαν την Σμύρνη (56 άτομα) και άλλα μέρη της Μικράς Άσίας (29 άτομα), τό Άγιον Όρος, την Άλεξάνδρεια κ.λπ.· οι περισσότεροι από τούς ξενιτεμένους ήσαν άμπατζήδες.

Άλλά και οι ξένοι πού είχαν εγκατασταθεί στην Θεσσαλονίκη άπασχολούν τόν συγγρ. στό ένδέκατο κεφ., όπου εξετάζονται οι τόποι καταγωγής τους, οι αίτιες αποδημίας τους, τά επαγγέλματά τους, οι συνοικίες εγκατάστασης, οι σχέσεις μέ τούς εντοπίους. Η συρροή πολλών ξένων στην Θεσσαλονίκη άποκαλύπτει την έλξη πού και τότε, λίγο μετά τά γεγονότα του 1821, άσκούσε ή πόλη στους κατοίκους της μακεδονικής ένδοχώρας. Δύο πίνακες, πού κατήρτισε ό συγγρ., άναδεικνύουν σαφώς την ποικιλία προέλευσης των ξένων κατοίκων της Θεσσαλονίκης, την κατανομή των ξένων κατά συνοικία, την καταγωγή τους (Ήπειρος, περιοχή Θεσσαλονίκης, Θεσσαλία, Άνατ. Μακεδονία, Δυτ. Μακεδονία, Κεντρ. Μακεδονία, Μοριάς, Στερεά Ελλάδα, Χαλκιδική κ.λπ.).

Στό δωδέκατο κεφ. γίνεται λόγος γιά τά όνόματα των κατοίκων και την έθνολογική σύνθεση του πληθυσμού. Τά όνόματα βεβαίως, στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι ελληνικά· χαρακτηριστική είναι ή χρήση βυζαντινών ονομάτων (Άλέξης, Άνδρόνικος, Άργυροπούλης, Δούκας, Θεοδόσιος, Ίωαννίκιος κ.λπ.), ή έπικράτηση των ονομάτων Γιώργης, Δημήτρης, Γιάννης κ.λπ., πού μαζί μέ τά Κωνσταντίνος, Κώστας, Κωστάκης, Νικόλας, Χρήστος, Βασίλης κ.λπ. κάλυπταν τόν μισό χριστιανικό πληθυσμό. Τά ξένα όνόματα (όπως Γιοβάν, Στογιάν, Ρίζο, Τραγιάν), προερχόμενα από

τὴν βαλκανικὴ ἐνδοχώρα, ἦσαν ἐλάχιστα.

Στὸν Ἐπίλογο ὁ συγγρ. σημειώνει ὀρισμένα ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀριθμητικὴ καὶ πολιτισμικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου στὴν Θεσσαλονίκη, τὴν ἀναμφισβήτητη χρῆσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, τὴν συσπείρωση γύρω ἀπὸ μία καὶ μόνον ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοινοτικὴ ἀρχή, τὴν δημιουργία «παροικιῶν» ἀπὸ ξενιτεμένους πού ἐγκαθίσταντο στίς συνοικίες ὅπου ἀπὸ παλαιὰ ζοῦσαν συμπατριῶτες τους, τὴν ἀπουσία βιομηχανίας, τὴν ἀπασχόληση τῶν Ἑλλήνων σὲ βιοτεχνίες, τὴν παρακμὴ τῶν βιοτεχνιῶν παραγωγῆς ὑφασμάτων, τὴν φτώχεια καὶ ἀνέχεια τῶν Ἑλλήνων, πού ὁ ἀριθμὸς τους λόγω τῶν γεγονότων τοῦ 1821 εἶναι ὁ μικρότερος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς κατάληψης τῆς πόλης τὸ 1430 ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς, τὴν μοιραία παρακμὴ, λόγω τῆς φθίνουσας οἰκονομικῆς ζωῆς, τοῦ ἐβραϊκοῦ καὶ μουσουλμανικοῦ στοιχείου, τὴν μικρὴ παραγωγὴ προϊόντων, πού προορίζονταν μόνον γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ κατανάλωση, τὸν μαρασμὸ τῆς ὑπαιθρου. Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1840 ἦταν μία δευτερεύουσα ὀθωμανικὴ πόλη, μὲ τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο ἀποδυναμωμένο ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τοῦ 1821-1822, ἀλλὰ πού προσπαθοῦσε νὰ ὀρθοποδήσῃ, πράγμα πού πέτυχε μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ συγγρ. παραθέτει τὰ κείμενα τῶν διαταγῶν (κατάστιχα Ἱεροδικείου Θεσσαλονίκης, ἀριθ. 223, κατάστιχο Ἱεροδικείου Κιλκίς ἀριθ. 2, Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰβήρων), τὰ ὁποῖα ἐκδίδονται μὲ τὴν πρωτότυπὴ τουρκικὴ γραφὴ τους· στὴν συνέχεια ὁ συγγρ. παρέχει μετάφραση στὴν ἐλληνικὴ τῶν ἐγγράφων τῶν διαταγῶν. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἱεροδικαστικὸν κατάστιχο τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου δίδονται τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν κατοίκων τῶν χριστιανικῶν συνοικιῶν στὴν Θεσσαλονίκη. Ὁ συγγρ. κλείνει τὸ βιβλίον του μὲ τὴν Βιβλιογραφίαν, τὸ Εὐρετήριο καὶ Παράρτημα εἰκόνων (τὰ κατάστιχα καὶ ἕνα τοπογραφικὸ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ.).

Συμπερασματικά: ὁ καθηγητὴς Β.Δ., ἐξέχων τουρκολόγος τῆς χώρας μας, συνέγραψε ἕνα πολὺ ἐνδιαφέρον ἔργο, πού συνιστᾷ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης, στηριζόμενος μάλιστα, ὅπως συνηθίζει, στὰ τουρκικὰ ἐγγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας. Ἡ μελέτη αὕτη εἶναι χρήσιμη ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι γνωρίζαμε λίγα ὥς τώρα γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1821, πού ἦσαν τραγικὰ ἀπὸ κάθε ἄποψη γι' αὐτοὺς, μετὰ τίς σφαγές, τὴν φυγὴ, τὸν οἰκονομικὸ μαρασμὸ. Σχεδὸν ὅλος ὁ ἐλληνικὸς κόσμος τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς πού συρρέει σ' αὐτὴν, καταγράφεται στὴν μελέτῃ τοῦ συγγρ. Πλούσια, λοιπόν, καὶ ἀποκαλυπτικὴ μελέτῃ γιὰ τὴν Θεσσαλονικὴ τῆς παρακμῆς. Τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα εἶναι πηγὴ πλούτου γιὰ τὴν γνώσιν τῆς ἱστορίας μας καὶ σιγὰ-σιγὰ οἱ Ἕλληνες τουρκολόγοι τὰ μελετοῦν. Σκέφτεται κανεὶς, πάντως, πόσο θὰ βοηθοῦσαν τὸν συγγρ. τὰ ἀρχεῖα τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης, τὰ ἀποκεῖμενα στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Γαλλικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (Quai d'Orsay), στὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων καὶ γενικότερα στὴν πληρέστερην παρουσίαν τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Τὰ γαλλικὰ αὐτὰ ἀρχεῖα εἶναι τὰ μόνα πλήρη, ἄλλωστε, ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκὰ, προκειμένου πάντα γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη.

Πάντως, ὁ συγγρ., ὅταν γράφει περὶ Βλάχων, μοῦ φαίνεται ὅτι δίδει τὴν ἐντύπωσιν πὺς τοὺς θεωρεῖ ξεχωριστὴ ἐθνότητα· καλύτερα νὰ γράφοντες: βλαχοφόνους Ἕλληνες ἢ Ἀρωμούνους· τὸ γνωρίζει, ἐξάλλου, ἐφόσον στὴν σ. 140 γράφει ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν Μοσχόπολιν καὶ συγκεκριμένα μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανούς τὸ 1770. Ἡ ταῦτιση τοῦ χωριοῦ Gavardina μὲ τὸ Λιτόχωρο ἔγινε ἀπὸ τὸν συγγρ. μὲ βάση ἔμμεσες καὶ προφορικὰς μαρτυρίες. Ἴσως ἔχει δίκαιον, ἀλλὰ σὲ χάριτι

του γεωγράφου C. Blaeu, *Atlas major sive Cosmographia Blaviana, 1666 - Macedonia, Epirus et Achaia, 1662* (και ανατυπώσεις στον 18ο αϊ.) ή Gavardina φέρεται στα βόρεια του 'Αλιάκμονα μακριά από τον 'Όλυμπο· με την επιφύλαξη βέβαια ότι οι χαρτογράφοι του 16ου και 17ου αϊ. δεν ήταν σαφείς στην ακριβή τοποθέτηση των γεωγραφικών χώρων που τους απασχολούσαν. Έκει την τοποθετούν και άλλοι χαρτογράφοι του 17ου και 18ου αϊ.: ο ένδιαφερόμενος μπορεί πρόχειρα να αναζητήσει τις πληροφορίες αυτές στην έκδοση: Δήμος Θεσσαλονίκης - Δημοτική Πινακοθήκη, *Χάρτες και γραβιούρες της Μακεδονίας, 15ος-19ος αϊ.*, Θεσσαλονίκη 1992. 'Ο συγγρ. στην σ. 48 συζητεί για το χωριό *Καρίτσα* και υποθέτει πώς πρέπει να ταυτισθεί με το *Φερνίτσα*, που άπαντά συχνά στα έγγραφα που εξέδωσε ο 'Ιω. Κ. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά 'Αρχεία Μακεδονίας 1695-1912*, Θεσσαλονίκη 1952, ως τόπος καταγωγής πολλών απογραφομένων της περιόδου 1831-1835. Δέν αποκλείεται η υπόθεσή του να είναι όρθή, εφόσον είναι εύκολη η παρανόγνωση Καρίτσα - Φερνίτσα. 'Αναζητήσα την Φερνίτσα σέ κείμενα και χάρτες της περιοχής, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Μόνον πού ή Καρίτσα πού μνημονεύει ό συγγρ. δέν είναι αυτή πού βρισκεται στην 'Όσσα, αλλά στον 'Όλυμπο, μερικά χιλιόμετρα ψηλότερα από τό Δίον. 'Υπάρχει και Καρίτσα στην 'Όσσα, αλλά δέν έχει σχέση μέ αυτήν του 'Ολύμπου· στην τελευταία έχουν εγκατασταθεί κάτοικοι του παλαιού χωριού Φτέρη (πού βρισκόταν γύρω στα 15-20 χλμ. βορειότερα της Καρίτσας). Μήπως λοιπόν ή Φτέρη πρέπει να ταυτισθεί μέ την Φερνίτσα των τουρκικών εγγράφων; 'Ο 'Αντώνιος Μηλιαράκης, *'Οδοιπορικά Μακεδονίας, 'Ηπίερου και Θεσσαλίας κατά τόν Émile Isambert*, 'Αθήναι 1878, σ. 77, γράφει: «Μετά τούς Σφίγγους κατ'αίλειπομεν έν δεξιᾷ τήν Κουντουριώτισσαν και τόν αὐλῶνα δι' οὐ φθάνει τς εἰς τήν Μονήν τής Πέτρας, και διερχόμενοι τήν Φτέρην ἤ Καρίτσαν, φθάνομεν εἰς (2 ὥρ. 30) *Μαλαθριαν*, τό ἀρχαῖον Δίον». Περβλ. τόν Νικ. Θ. Σχινᾶ, *'Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, 'Ηπίερου...*, 'Αθήναι 1886, σ. 47. Λιγότερο διαφωτιστική είναι ή μελέτη του 'Αθ. Γ. Καραβέργου, *Τούρκικα έγγραφα - από τά ιστορικά ἀρχεία Μακεδονίας ἀναφερόμενα στό Νομό Πιερίας*, Θεσσαλονίκη 1984.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

'Αδέλα 'Ισμουρλιάδου, *Κοριτσά, 'Εκπαίδευση - Εὐεργέτες - Οἰκονομία 1850-1908*, έκδ. Institute for Balkan Studies - έκδ. οἶκος 'Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 176 + 12 εἰκόνες.

Τό παρόν ἔργο είναι ή διδακτορική διατριβή τής 'Αδ. 'Ισμουρλιάδου και ἀναφέρεται στην ἐποχή τής ἀκμῆς τής πόλεως Κοριτσᾶς τής Β. 'Ηπίερου, δηλ. τή χρονική περίοδο 1850-1908. Στήν Εἰσαγωγή του βιβλίου της ή συγγρ. ἀναλύει τούς λόγους τής ἀκμῆς: οἰκονομική ἀνθήση, πλουτισμός Κοριτσαίων τής Διασποράς, ἀνοδος τής ἀστικής τάξης, δραστηριότητες του 'Ηπειρώτου μητροπολίτου Νεοφύτου, παραχώρηση δικαιωμάτων στοὺς Χριστιανούς ἀπό τήν 'Υψηλή Πύλη μέ τό Χάττι Χουρμαγιούν (1856). 'Η συγγρ. παρουσιάζει, ἐπίσης, τίς πηγές της ὅπως: τά έγγραφα του 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου του 'Υπουργείου 'Εξωτερικών, τό ἀρχεῖο του 'Ιδρύματος 'Ηπειρωτικῶν Μελετῶν, τό Public Record Office, τήν ἐφημερίδα τής Κοριτσᾶς *Πελαγίς*. Στήν συνέχεια ή συγγρ. ἀσχολείται μέ τά ιστορικά τής Κοριτσᾶς: προέλευση ὀνόματος, ἀναφορά της ἀπό τίς βυζαντινές πηγές, σχέσεις της μέ τίς γειτονικές περιοχές (Μοσχόπολη, Νικολίτσα, Βυθιζούκι, 'Υπισχία), διοικητική ὑπάγωγή της κατά τήν Τουρκοκρατία στό βι-